

ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет обліку та фінансів
Кафедра політології, історії і філософії

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти
бакалавр

на тему: «Політична опозиція як характеристика сучасної демократії»

Виконав: здобувач вищої освіти
за освітньою програмою
Політологія
спеціальності 052 Політологія
ступеня вищої освіти бакалавр
групи 1
Андрущенко С. С.
Керівник: Приходько С. М.
Рецензент:

Полтава 2025 року

«»

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ	9
1.1. Визначення та типи політичної опозиції	9
1.2. Теоретичні підходи до аналізу політичної опозиції	12
1.3. Методологія дослідження політичної опозиції в контексті сучасної демократії	15
РОЗДІЛ 2. ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ У СВІТІ	19
2.1. Історія розвитку політичної опозиції в демократичних режимах	19
2.2. Сучасне становище політичної опозиції в країнах з демократичним режимом	22
2.3. Практика політичної опозиції в країнах з різними типами демократії (Велика Британія, Франція).....	26
РОЗДІЛ 3. ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА СУЧАСНА ПОЛІТИЧНА ОПОЗИЦІЯ В УКРАЇНІ	30
3.1. Формування та роль політичної опозиції в Україні після незалежності...	30
3.2. Сучасна політична опозиція в Україні: тенденції та виклики	36
ВИСНОВКИ	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	47

ВСТУП

Актуальність теми. Політична опозиція є невіддільним елементом демократичного політичного устрою, адже вона виступає як інструмент контролю, критики та альтернативи до чинної влади. У сучасному світі, де демократія зазнає викликів з боку популізму, авторитарних тенденцій і політичної поляризації, роль опозиції набуває особливої значущості. В українському контексті, де демократія ще перебуває на етапі інституційного зміцнення, функціонування політичної опозиції є одним із ключових чинників її розвитку. Вивчення політичної опозиції в теоретичному, історичному та практичному вимірах дозволяє краще зрозуміти динаміку демократичних процесів і сприяє формуванню зрілої політичної культури.

Стан дослідження. Проблематика політичної опозиції в Україні є об'єктом активного наукового вивчення в контексті демократичних перетворень, політичних криз та зовнішніх загроз. Українські дослідники приділяють значну увагу питанням інституційного оформлення опозиції, її ролі у забезпеченні політичного контролю та демократичного балансу.

Косьмій В.Р. у своїй роботі «Еволюція політичної опозиції України: трансформаційні виклики XXI ст.» аналізує становлення та розвиток опозиційних рухів, акцентуючи увагу на кризових періодах — Помаранчевій революції та Революції Гідності. Автор вказує на ключову роль опозиції у формуванні демократичних запитів суспільства. *Руденко А.А.* у статті «Опозиція в умовах демократизації українського суспільства» досліджує політичну опозицію як чинник боротьби проти авторитарних тенденцій. Автор звертає увагу на залежність опозиційних сил від впливу олігархів та медіа-контролю. *Артішевський А.Е.* у праці «Інституалізація парламентської опозиції в умовах системного конфлікту» акцентує на необхідності правового закріплення статусу

опозиції для забезпечення її ефективної діяльності. Він вказує на нерівні стартові умови для опозиційних партій в умовах воєнного стану. *Зінчина О.Б.* та *Ляницька В.О.* у дослідженні «*Політична опозиція в контексті українських реалій*» наголошують на проблемі фрагментації опозиційних партій. Вони підкреслюють, що персоналізація опозиційних проєктів послаблює їхню здатність до консолідації. *Бабич С.В.* разом із *Тихончуком Л.Х.* у статті «*Парламентський контроль під час пандемії COVID-19*» аналізують вплив глобальних криз на діяльність опозиції. Вони підкреслюють, що обмеження парламентських процедур під час пандемії звузило можливості опозиційних партій здійснювати контроль за діями уряду. *Козяр К.* у праці «*Політичні партії в Україні: до і після Майдану*» досліджує трансформацію опозиційних сил після Революції Гідності. Вона акцентує на формуванні нових партійних проєктів та їхній ролі у політичному процесі. *Климончук В.Й.* у дослідженні «*Передумови та інституціоналізація взаємовідносин влади і опозиції*» розглядає досвід країн Вишеградської групи та підкреслює важливість запровадження правового статусу опозиції в Україні. *Музиченко Г.В.* у своїй статті «*Діяльність політичних партій України в умовах війни*» акцентує увагу на змінах у стратегії опозиційних партій під час повномасштабної війни. Вона досліджує вплив війни на мобілізацію опозиційних сил та їхню участь у політичних процесах.

Тому, стан дослідження політичної опозиції в Україні відзначається значною увагою до питань її інституційного оформлення, адаптації до кризових умов та ролі у процесах демократичного транзиту. Водночас актуальними залишаються проблеми фрагментації опозиційних сил, їхньої фінансової залежності та обмеженого доступу до медіа.

Мета дослідження – проаналізувати політичну опозицію як важливу характеристику сучасної демократії, виявити її специфіку у різних політичних контекстах, зокрема в українській політичній системі.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати сутність, типи та функції політичної опозиції.
2. Охарактеризувати теоретичні підходи до вивчення опозиції.

3. Визначити методологічні засади дослідження опозиції в умовах сучасної демократії.
4. Проаналізувати історію становлення політичної опозиції у світі.
5. Дослідити сучасний стан опозиції в провідних демократичних державах.
6. Вивчити особливості формування та розвитку політичної опозиції в Україні.
7. Проаналізувати виклики, з якими стикається сучасна українська опозиція.

Об'єкт дослідження – політична опозиція як явище в системі сучасної демократії.

Предмет дослідження – форми, функції та особливості діяльності політичної опозиції в демократичних державах, зокрема в Україні.

Методи дослідження. У роботі використано такі методи: історико-порівняльний аналіз (для дослідження етапів формування опозиції), структурно-функціональний аналіз (для вивчення ролі опозиції в демократичній системі), системний підхід (для оцінки опозиції як елемента політичної системи), а також методи аналізу й синтезу, індукції, дедукції, узагальнення.

Наукова новизна. Наукова новизна дослідження полягає в комплексному аналізі політичної опозиції як важливого елемента сучасної демократії в контексті трансформаційних процесів, які відбуваються в Україні та світі. Зокрема, у роботі здійснено систематизацію типів політичної опозиції з урахуванням сучасних викликів, таких як гібридні загрози, політична поляризація та інформаційні війни. Визначено роль опозиційних сил у формуванні політичної культури та їхню здатність до консолідації суспільства в умовах кризи.

Особливу увагу приділено аналізу українського досвіду функціонування політичної опозиції після Революції Гідності та в умовах повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році. У цьому контексті запропоновано модель відповідальної опозиції, яка базується на поєднанні конструктивної критики

влади та збереженні національної єдності. Таким чином, наукова новизна роботи полягає у розширенні теоретичних засад дослідження опозиції як інституту, що зазнає трансформації в умовах війни та безпекових викликів.

Огляд використаних джерел. У процесі написання дипломної роботи було використано широкий спектр наукових джерел, які охоплюють теоретичні та практичні аспекти діяльності політичної опозиції в Україні. Зокрема, роботи Косьмія В.Р., Руденка А.А. та Артїшевського А.Е. дозволили проаналізувати еволюцію політичної опозиції в Україні від часів здобуття незалежності до сучасного періоду, акцентуючи увагу на впливі революційних подій на структуру та діяльність опозиційних сил. Зінчина О.Б. та Ляницька В.О. досліджують проблеми фрагментації опозиції та її залежності від фінансових ресурсів, підкреслюючи значення партійної консолідації в умовах політичної кризи. У свою чергу, Климончук В.Й. порівнює досвід країн Вишеградської групи з українськими реаліями, наголошуючи на важливості правового закріплення статусу опозиції. Праці Козяр К. та Музиченко Г.В. аналізують трансформації опозиційних сил після Революції Гідності та у період війни. Вони акцентують увагу на появі нових політичних проєктів та зміні стратегії опозиційних партій у кризових умовах. Бабич С.В. та Тихончук Л.Х. зосереджуються на питаннях парламентського контролю під час пандемії COVID-19, а Адлахович Я. пропонує порівняльний аналіз ролі опозиції у європейських країнах. Джерела охоплюють як загальнотеоретичні аспекти, так і практичний досвід діяльності опозиційних сил, що дозволяє сформулювати цілісне уявлення про стан та перспективи розвитку політичної опозиції в Україні.

Практична значущість. Практична значущість дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані для розробки рекомендацій щодо вдосконалення інституту політичної опозиції в Україні. Зокрема, запропоновані моделі «відповідальної опозиції» та «тіньового уряду» можуть бути адаптовані до українських реалій з метою посилення ролі опозиційних сил у процесі контролю за владою та забезпечення політичної конкуренції.

Крім того, результати дослідження можуть бути застосовані у практичній діяльності політичних партій, громадських організацій та аналітичних центрів, які займаються питаннями політичної модернізації та демократичного розвитку. Рекомендації щодо розширення прав опозиції, інституційного забезпечення її діяльності та доступу до ЗМІ можуть бути корисними для вдосконалення законодавства, що регулює діяльність опозиційних структур. Таким чином, робота має не лише теоретичну, а й значну практичну цінність, спрямовану на розбудову ефективної політичної системи в умовах перехідної демократії та боротьби з зовнішніми загрозами.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Загальний обсяг становить 50 сторінки та налічує 40 найменувань у списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ

1.1. Визначення та типи політичної опозиції

У структурі будь-якої демократичної політичної системи важливе місце займає політична опозиція — як інституційно закріплений, так і соціально-політичний феномен, що виконує функцію контролю, корекції та альтернативи чинному курсу влади. Попри значну увагу до цього явища в політичній теорії, поняття «політична опозиція» не має єдиного універсального визначення. Це пов'язано з багатовимірністю самої опозиції: вона проявляється у різних формах, функціонує в неоднакових умовах, відрізняється за інституційним статусом і змістом діяльності.

Термін «опозиція» походить від латинського *oppositio*, що означає «протиставлення», «протидія». В політичному контексті він почав активно використовуватись із розвитком парламентаризму, зокрема в Англії XVIII століття, де закріпилася практика існування «Його Величності Лояльної Опозиції» (*His Majesty's Most Loyal Opposition*). Такий формулювання підкреслювало, що опозиція, незважаючи на критику уряду, діє в рамках закону і в інтересах держави, за Адлахович Я. та Grégoire Webber [1, с.159] [40, с.358].

Загалом, у найширшому розумінні політична опозиція — це сукупність політичних сил, які не належать до правлячої більшості й виступають із критикою її курсу, пропонуючи альтернативні політичні стратегії. Однак це визначення потребує уточнення, оскільки воно не враховує форми, методи й умови опозиційної діяльності. Наприклад, у тоталітарних або гібридних режимах опозиція часто не має доступу до інституцій, а її функціонування набуває переважно нелегального або напівлегального характеру, за М.В. Морарь [28, с.323].

В академічному дискурсі прийнято розмежовувати інституційну та позасистемну опозицію. Інституційна (парламентська) опозиція діє в межах конституційно встановленої політичної системи, бере участь у виборах, має представництво в парламенті й визнає легітимність існуючого ладу. Вона формує «тіньовий уряд» (як у Великобританії), пропонує альтернативні законопроекти, бере участь у дебатах і таким чином сприяє вдосконаленню політичного процесу. Позасистемна опозиція, навпаки, діє за межами офіційного політичного поля, може не визнавати легітимності чинної влади або самої системи владарювання. У демократичних державах вона часто репрезентована громадськими рухами, протестними ініціативами, інтелектуальними групами, які не мають парламентського представництва, але активно впливають на суспільну думку, за Артішевським А.Е. та Кулсахатовою Г. [3, с.355] [21, с.101].

Окремої уваги заслуговує класифікація опозиції за ступенем радикалізму. В умовно стабільних демократіях виділяють «лояльну» опозицію, яка приймає основи політичного ладу, хоча й критикує окремі рішення уряду, та «радикальну» — що може ставити під сумнів легітимність інституцій або засадничі принципи політичної системи. Варто зазначити, що у демократичних країнах радикальна опозиція, попри свій виклик системі, зазвичай діє в межах правового поля і використовує політичні інструменти (вибори, медіа, демонстрації). У пострадянських державах, зокрема в Україні, опозиція часто змінює свій статус залежно від політичної конфігурації, переходячи з позицій конструктивної до опозиції, що має яскраво виражений протестний, іноді навіть деструктивний характер, за С.С. Бондар та М.О. Запорожець [8, с.54].

З іншого боку, опозиція може бути формальною й неформальною. Формальна — це опозиція, представлена в офіційних політичних інститутах, яка бере участь у роботі парламенту, має власну фракцію чи політичну силу. Неформальна — це інтелектуальні кола, громадські активісти, журналісти, що не мають чіткого інституційного статусу, але є важливими учасниками опозиційної критики. У сучасному інформаційному суспільстві ця межа часто стирається:

лідери неформальної опозиції можуть мати більший вплив на громадську думку, ніж формальні політики [10, с.64].

Крім того, політичну опозицію часто класифікують за ідеологічним вектором. Це дає змогу зрозуміти, яку альтернативу пропонують опозиційні сили. Ліберальна, консервативна, соціал-демократична, націонал-патріотична, зелені та інші політичні сили репрезентують різні бачення розвитку держави. У плюралістичному суспільстві саме різноманіття ідеологічних платформ опозиції слугує запорукою демократичного діалогу та політичного балансу. Водночас надмірна фрагментація опозиції може ускладнити процес формування альтернативної політичної стратегії, знижуючи її ефективність [15, с.17].

Окрему категорію становить конструктивна та деструктивна опозиція. Перша пропонує альтернативи, веде діалог із владою, виступає за збереження демократичних інститутів. Друга часто зводить свою діяльність до критики заради критики, поширення деструктивних наративів і спроб дискредитації політичних інститутів, що може підірвати легітимність усього політичного процесу. В умовах гібридної війни, інформаційних атак і зовнішніх втручань, така неконструктивна опозиція може стати інструментом дестабілізації, за Артішевським А. Е. [4, с.351].

Слід також згадати про так звану «опозицію в самій владі» — коли частина провладної коаліції або окремі політики, формально належачи до владної більшості, публічно виступають з критикою власного уряду чи президента. У парламентських республіках така опозиція часто призводить до урядових криз або реорганізації коаліцій. В Україні приклади «внутрішньої опозиції» неодноразово проявлялись під час трансформацій партійних альянсів і змін у політичному курсі.

Таким чином, політична опозиція є багатовимірним і складним явищем, що вбирає в себе як формальні, так і неформальні елементи, інституційні й позасистемні прояви, конструктивні й радикальні стратегії. Її роль у демократичному суспільстві важко переоцінити, адже вона виступає важелем стримування влади, джерелом альтернативних ідей, індикатором політичного

плюралізму та гарантом оновлення політичної еліти. Системне вивчення типології опозиції дає змогу не лише класифікувати різні її форми, але й оцінити її ефективність у контексті конкретної політичної системи.

1.2. Теоретичні підходи до аналізу політичної опозиції

Політична опозиція є складним і багатограним явищем, що перебуває у фокусі досліджень представників різних теоретичних шкіл та парадигм. Вивчення опозиції в межах політології охоплює як емпіричне спостереження за формами її діяльності, так і глибокі концептуальні рефлексії щодо її ролі в політичному процесі. Теоретичні підходи до аналізу політичної опозиції дозволяють побачити її не лише як інституційну складову політичної системи, а й як соціокультурне, нормативне та комунікативне явище, що значною мірою визначає якість демократії.

Класичний ліберально-інституціональний підхід розглядає політичну опозицію як невід'ємну частину функціонування демократичної держави. Його засади були пізніше розвинені в теоріях конституційного устрою, зокрема у Великобританії. У рамках цього підходу опозиція трактується як правовий і політичний механізм, що забезпечує дотримання принципу розподілу влад, а також як інструмент контролю й противаги виконавчій владі. Основна ідея цього підходу полягає в тому, що наявність організованої та інституційно визнаної опозиції є ознакою стабільної, плюралістичної демократії [9, с.13].

Важливим внеском у розвиток ліберально-інституціонального підходу стали праці Джованні Сарторі, який акцентував увагу на типології партійних систем та ролі опозиції в них, а також розрізняв відповідальну і невідповідальну опозицію. Зокрема, у межах концепції конкурентної демократії опозиція розглядається як один з ключових суб'єктів, що забезпечує політичну змінюваність еліт і підтримує динамічний баланс у системі влади. Сарторі звертав увагу на функціональність опозиції залежно від типу партійної системи:

у біполярних системах вона діє як альтернатива владі, тоді як у багатопартійних системах може відігравати роль каталізатора коаліційних процесів [14, с.144].

Інший вагомий підхід до аналізу політичної опозиції – структурно-функціональний. Його представники (зокрема, Г. Алмонд) наголошував на важливості інституційної взаємодії між опозицією і владою, а також на ролі опозиції в політичній соціалізації громадян. Відповідно до цієї логіки, опозиція має виконувати низку важливих функцій: артикулювати суспільні інтереси, здійснювати критику урядової політики, забезпечувати альтернативне бачення розвитку країни, брати участь у формуванні політичного порядку денного. Таким чином, вона виступає не лише політичним конкурентом влади, а й важливою інституцією політичної комунікації, за Стоговою О.В. [36, с.261].

У межах неоінституціоналізму, який з'явився як реакція на обмеженість традиційного інституціоналізму, опозиція розглядається через призму формальних і неформальних правил гри, що формують поведінку політичних акторів. Цей підхід особливо актуальний для аналізу опозиції в пострадянських, гібридних або перехідних демократіях, де формальні демократичні інститути існують, але не завжди функціонують у передбачуваний спосіб. Неоінституціоналісти підкреслюють важливість не лише законодавчого статусу опозиції, а й реальних механізмів її впливу на процес прийняття рішень, доступу до медіа, участі в формуванні суспільного дискурсу [7, с.42].

Політико-психологічний підхід фокусується на внутрішніх мотиваціях і стратегічній поведінці учасників опозиційної діяльності. У цьому контексті важливо розглядати лідерство в опозиції, використання політичної риторики, мобілізаційний потенціал опозиційних меседжів. Значну увагу також приділено аналізу емоційного компоненту політичної боротьби, впливу масової свідомості та символічної політики на підтримку або дискредитацію опозиції. Особливої ваги цей підхід набуває в умовах криз, коли політичні процеси меншою мірою піддаються раціональному аналізу [34, с.7].

Комунікативний підхід трактує опозицію як носія альтернативного дискурсу. Представники цієї школи — зокрема Юрген Габермас —

підкреслювали роль публічної сфери як простору, де опозиція здатна комунікувати з громадськістю, формуючи суспільний консенсус або поляризацію. Опозиція в такому розумінні — це не лише набір інституцій, а й альтернативна система смислів, яка протистоїть панівному політичному наративу. У цифрову добу комунікативний вимір опозиції значно посилюється через соціальні мережі, незалежні ЗМІ та децентралізовані інформаційні платформи [11, с.36].

Критично-марксистський підхід, який репрезентований у працях Антоніо Грамші, Ернеста Лаклау, Шанталь Муфф та інших, розглядає політичну опозицію як форму антагонізму в системі соціального конфлікту. Відповідно до цієї логіки, опозиція — це вираження боротьби між домінуючими і підпорядкованими класами, групами, ідеологіями. Грамші, зокрема, вводить поняття «гегемонії» як панівної ідеології, яку опозиція має деконструювати й запропонувати альтернативну. У такому контексті опозиційна діяльність не зводиться лише до критики політики уряду, а має на меті трансформацію самої соціальної структури й системи влади [5].

Ще один важливий аналітичний підхід — системний. У його межах опозиція сприймається як структурний елемент політичної системи, що взаємодіє з іншими її компонентами. Девід Істон у своїй моделі політичної системи підкреслював, що опозиція бере участь у процесах зворотного зв'язку, транслуючи зворотну реакцію суспільства на рішення влади. Якщо така комунікація ефективна, система зберігає стабільність і адаптується до нових умов. Якщо ж влада ігнорує сигнали опозиції, виникає ризик політичної кризи або легітимаційної деградації [20, с.32].

Не менш актуальним є порівняльний підхід, який дозволяє зіставляти функціонування опозиції в різних типах політичних систем: президентських, парламентських, змішаних; стабільних демократіях, перехідних режимах, автократіях. Такий аналіз виявляє інституційні, культурні та історичні чинники, що впливають на ефективність опозиції. Наприклад, у президентських системах опозиція має обмежений вплив на виконавчу владу, тоді як у парламентських —

вона може безпосередньо впливати на склад уряду, брати участь у голосуваннях недовіри, формувати альтернативну політичну лінію.

Тож, різні теоретичні підходи до вивчення політичної опозиції доповнюють одне одного, створюючи багатовимірну аналітичну рамку. Інституційний і функціональний підходи надають змогу вивчати опозицію в контексті формальних політичних структур. Психологічний і комунікативний — розкривають мотивації, емоції та символіку опозиційної діяльності. Критичні теорії дозволяють осмислити опозицію як носія ідеологічного спротиву. У комплексі ці парадигми формують ґрунт для глибокого аналізу ролі та значення політичної опозиції у сучасних демократичних трансформаціях.

1.3. Методологія дослідження політичної опозиції в контексті сучасної демократії

У науковому вивченні політичної опозиції важливим завданням є не лише визначення її сутності, типологізації та ідеологічного змісту, але й обґрунтування методологічних засад дослідження цього явища. Методологія, як сукупність принципів, підходів і методів наукового аналізу, визначає якість отриманих результатів і глибину пізнання досліджуваного об'єкта. Політична опозиція — це явище, що існує на перетині інституційної структури, політичної дії, соціальних практик і комунікативного простору. Саме тому методологічне осмислення цієї категорії вимагає міждисциплінарного, комплексного підходу, який дозволяє охопити її багатогранність.

У контексті сучасної демократії дослідження політичної опозиції потребує інтеграції кількох рівнів аналізу: макрополітичного (на рівні системи), мезополітичного (на рівні інституцій) та мікрополітичного (на рівні суб'єктів та акторів політичної взаємодії). Такий багаторівневий підхід забезпечує не лише широту, а й глибину дослідження. Макрополітичний рівень дозволяє виявити закономірності функціонування опозиції у різних типах демократичних систем,

простежити вплив політичного режиму, конституційної архітектури, електоральної системи на опозиційну діяльність. Мезорівень акцентує увагу на внутрішніх механізмах партійної боротьби, структурі парламенту, ролі ЗМІ, громадських організацій. Мікрополітичний рівень зосереджується на персоніфікованому вимірі — стратегіях, риторичі, лідерстві, виборчій поведінці, за Мироненко Т. О. [26, с.27].

Однією з основних методологічних парадигм, у межах якої розглядається опозиція, є інституціоналізм. Він дозволяє дослідити політичну опозицію як інститут, що діє відповідно до встановлених правил гри. Інституційний аналіз зосереджується на нормативно-правовому статусі опозиції, її ролі в парламентських процедурах, законодавчих ініціативах, контролі за виконавчою владою. У демократичних державах наявність законодавчо закріпленого статусу опозиції, визначеного в конституції чи регламенті парламенту, є показником рівня інституціалізації політичної системи. Водночас у перехідних демократіях цей статус часто є нечітким або декларативним, що значно ускладнює ефективність опозиційної діяльності [22, с.60].

Не менш важливою є методологія порівняльного аналізу, яка дозволяє зіставити функціонування політичної опозиції в різних країнах, зокрема з огляду на тип політичного режиму, структуру влади, політичну культуру. Порівняльний підхід є особливо продуктивним у вивченні досвіду таких країн, як Велика Британія, Франція, Німеччина, Польща, а також інших постсоціалістичних держав. Це дозволяє виявити як спільні тенденції у функціонуванні опозиції, так і унікальні національні особливості. Наприклад, опозиція в парламентській Великобританії функціонує в умовах усталеної традиції «тіньового кабінету», тоді як у президентських системах, як-от у Франції, опозиція більше концентрується на парламентському протистоянні виконавчій гілці влади [39, с.69].

У сучасному аналізі опозиції також широко використовуються методи політичної соціології. Вони спрямовані на вивчення взаємодії між опозиційними політичними акторами та громадянським суспільством, електоральними

групами, ЗМІ. Соціологічні методи — зокрема, аналіз суспільної думки, опитування, фокус-групи — дозволяють з'ясувати рівень довіри до опозиції, її репрезентативність, здатність до мобілізації громадян. У межах цієї методології також досліджується вплив ідеологічної ідентичності, політичної компетентності громадян, рівень їх участі в протестних або підтримувальних акціях, за Гончарук-Чолач Т. В. та Джугла Н.В. [12, с.38, 145].

Комунікативна методологія дослідження опозиції передбачає аналіз її публічної діяльності: риторики, меседжів, каналів комунікації, використання інформаційного простору. У цьому контексті надзвичайно важливою є роль політичного дискурсу, що формує уявлення суспільства про опозицію як про конструктивну альтернативу чи як про радикальну силу. Застосування дискурс-аналізу та контент-аналізу медіа дає змогу оцінити, як опозиція позиціонує себе щодо влади, які теми порушує, як вона формує свою присутність у масовій свідомості. Це особливо актуально в умовах інформаційного перевантаження, фейкових новин і гібридних впливів.

Крім того, важливе місце в методології дослідження політичної опозиції посідає кейс-стаді — метод вивчення конкретних випадків опозиційної діяльності, політичних кампаній, парламентських виступів, протестних рухів. Цей метод дозволяє зосередитись на глибинному аналізі однієї чи кількох ситуацій, які мають репрезентативний або унікальний характер. Наприклад, дослідження діяльності української опозиції під час Революції Гідності, парламентської кризи 2007 року чи протестів у період пандемії COVID-19 може дати ґрунтовне розуміння трансформації опозиційної ролі в екстремальних політичних умовах.

Значну роль у вивченні опозиції також відіграють методи політичної антропології та політичної психології. Вони дозволяють дослідити не лише інституційні форми опозиційної дії, але й ментальні, культурні та емоційні аспекти. Політичні упередження, колективні ідентичності, емоційна рецепція виступів опозиційних лідерів — усе це створює додатковий контекст, без якого аналіз політичної опозиції був би неповним. У сучасних умовах, коли політика

дедалі більше емоціоналізується, а символи і візуальні наративи стають важливішими за програми, такий підхід набуває дедалі більшої актуальності [25, с.348].

Сучасна наука також приділяє увагу нормативному виміру дослідження політичної опозиції. Методологічне осмислення опозиції передбачає не лише позитивістський аналіз реальних політичних практик, але й оцінку відповідності цих практик демократичним стандартам. Така оцінка ґрунтується на принципах верховенства права, плюралізму, свободи слова, чесних виборів. Нормативна перспектива дозволяє виявити, наскільки реальна діяльність опозиції відповідає її конституційній місії, чи дотримується вона демократичних принципів, чи виконує свою функцію не руйнуючи основ політичної стабільності.

Отже, дослідження політичної опозиції в контексті сучасної демократії неможливе без розробки цілісної методології, яка поєднує елементи інституційного, порівняльного, соціологічного, комунікативного та нормативного аналізу. Кожен з цих підходів дозволяє розкрити певний аспект опозиційної діяльності — від правового статусу до символічного образу в суспільній свідомості. Саме така інтеграція методів і принципів дослідження забезпечує повноцінне розуміння ролі та місця опозиції в сучасній демократичній політичній системі, а також дозволяє адекватно оцінити її потенціал у процесах демократизації, політичного розвитку й оновлення владних еліт.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ У СВІТІ

2.1. Історія розвитку політичної опозиції в демократичних режимах

Історія політичної опозиції як інституційного та суспільного явища тісно пов'язана з формуванням демократичних режимів у Європі та світі. Вона не була складовою первинних форм правління, а сформувалася поступово — разом із розвитком парламентаризму, становленням конституційних монархій і переходом до ліберальної демократії. Політична опозиція як поняття виникає саме в тих політичних системах, які визнають легітимне право на інакодумство, критику, альтернативу — інакше кажучи, там, де влада не є монолітною та невідконтрольною.

У ранніх формах правління — абсолютних монархіях, феодальних державах чи автократичних імперіях — політичної опозиції в сучасному сенсі цього слова не існувало. Усі прояви незгоди з владою сприймалися як заколот, зрада чи бунт, а тому жорстко придушувалися. Навіть у Стародавній Греції та Римі, попри окремі республіканські елементи, право на політичну опозицію не було чітко інституалізоване. Тільки з появою представницьких інституцій та ідеї обмеженої влади стала можливою легітимація політичної альтернативи. Початок розвитку політичної опозиції як легального елементу політичного життя пов'язують із становленням британського парламентаризму. У XVII столітті, після Славної революції 1688 року, в Англії була утверджена конституційна монархія, що поступово заклала підвалини для появи опозиції у парламенті. Саме британська політична система стала першою в історії, де було сформульовано поняття «Його Величності Лояльна Опозиція». Цей термін відображав принципову новизну політичного мислення: опозиція може бути проти уряду, але залишатися лояльною до держави, монарха й конституційного

ладу. Згодом британська модель «тіньового уряду», який формується найбільшою опозиційною партією, стала зразком для багатьох парламентських демократій [23, с.74].

У XVIII–XIX століттях ідея легітимної політичної опозиції почала поширюватися разом із процесами демократизації, буржуазними революціями та утвердженням парламентаризму в Західній Європі. Французька революція 1789 року зруйнувала старий порядок і вперше в історії дала змогу широким верствам суспільства брати участь у політичному процесі. Хоча рання французька демократія була нестабільною й відзначалась політичною турбулентністю, саме в її надрах сформувалося уявлення про політичний плюралізм, багатопартійність і право на інакшість. З того часу ідеї народного суверенітету, прав людини, свободи слова стали фундаментом для подальшої інституціоналізації опозиції в демократичних державах [23, с.75].

У XIX столітті з поширенням ліберальних конституцій і розширенням виборчого права опозиція поступово перетворюється на сталий елемент політичного процесу. В європейських країнах починають формуватися перші політичні партії, які виступали як інституційні представники опозиції. Розвиток парламентських дебатів, свобода друку, право на мирні зібрання — усе це сприяло закріпленню опозиції як легітимного і навіть необхідного учасника державного управління. Особливо значущими в цьому контексті були німецька, австрійська та скандинавські моделі парламентаризму, в яких опозиція мала змогу впливати на формування уряду, проводити незалежні кампанії та брати участь у прийнятті рішень [2, с.23].

XX століття, особливо після Першої світової війни, стало періодом одночасного зміцнення і випробування для політичної опозиції. З одного боку, у багатьох європейських країнах було створено інституційні механізми для повноцінної участі опозиційних сил у політичному процесі. З іншого боку, зростання авторитарних і тоталітарних режимів у міжвоєнний період (Італія, Німеччина, Іспанія, СРСР) призвело до знищення опозиції як явища. Фашистські та комуністичні режими не допускали жодної легальної критики з боку інших

політичних сил, розглядали опозицію як ворога держави й застосовували жорстокі репресії проти інакодумців. У цей період виникає поняття політичного підпілля, опозиційної еміграції та дисидентських рухів, що стали єдиними формами спротиву у репресивних системах. Після Другої світової війни світове політичне поле розділилося на дві частини: демократичні країни, де опозиція функціонувала в межах правових і політичних норм, та авторитарно-тоталітарні режими, де опозиція або перебувала в еміграції, або діяла нелегально. У західних демократіях, особливо в Сполучених Штатах Америки, Канаді, країнах Західної Європи, опозиція стала постійним компонентом політичного життя. Розвиток партійних систем, зміцнення парламентаризму, активна діяльність ЗМІ та громадських об'єднань створили умови для широкої участі опозиційних сил у державному управлінні.

У країнах Східної Європи та Радянського блоку ситуація була діаметрально протилежною. Будь-яка форма опозиційної діяльності вважалася загрозою для режиму й переслідувалася. Проте навіть у таких умовах виникали дисидентські рухи, правозахисні ініціативи, незалежна публіцистика. Історія опозиції в цьому регіоні нерозривно пов'язана з боротьбою за свободу, гідність, право на альтернативну думку. Ці рухи стали основою для подальших демократичних трансформацій кінця 1980-х — початку 1990-х років [31, с.194].

З розпадом Радянського Союзу та демократизацією Центрально-Східної Європи почалася нова епоха у розвитку політичної опозиції. Колишні підпільні або напівлегальні опозиційні рухи перетворилися на легітимні політичні партії. Вони отримали доступ до парламентів, змогли впливати на формування урядів і брати участь у вільних виборах. У Польщі, Чехії, Угорщині, країнах Балтії опозиція стала рушієм реформ і модернізації. Водночас нові демократії зіткнулися з низкою викликів: фрагментацією опозиційного поля, популізмом, відсутністю політичної культури компромісу.

У XXI столітті розвиток політичної опозиції в демократичних режимах проходить під впливом нових глобальних тенденцій. Зростання ролі соціальних мереж, поширення цифрових технологій, зміна форм політичної участі змінюють

саму природу опозиційної діяльності. Тепер вона не обмежується парламентськими дебатами чи участю у виборах — вона активно функціонує в інтернеті, через блоги, стріми, краудфандинг-платформи. З'являється феномен «віртуальної опозиції», що може мати значний вплив на громадську думку навіть без формального представництва у владі. Водночас сучасні демократії стикаються з новими загрозами, зокрема популістськими рухами, які, прикриваючись опозиційною риторикою, часто ставлять під сумнів самі засади демократичного ладу. Це піднімає складне питання: чи має бути межа для опозиційної критики? Де проходить межа між конструктивною опозицією і політичною деструкцією? Відповіді на ці питання залежать від рівня демократичної зрілості кожної конкретної політичної системи.

Отже, історія розвитку політичної опозиції — це історія боротьби за право бути іншим, за право впливати на владу без її захоплення. Вона є індикатором стану демократії, її динаміки, сили і слабкостей. У стабільних демократичних державах опозиція не лише виконує роль критика, а й є партнером у прийнятті рішень, частиною загального політичного балансу. Водночас у перехідних і авторитарних режимах вона часто змушена боротися за саме своє існування. Саме тому вивчення історичного шляху опозиції має не лише академічне, а й глибоке суспільно-політичне значення.

2.2. Сучасне становище політичної опозиції в країнах з демократичним режимом

Політична опозиція в умовах сучасних демократичних режимів продовжує відігравати ключову роль у забезпеченні стабільного функціонування політичної системи, гарантуванні балансу влади та представництві альтернативних суспільних інтересів. Її становище у країнах зі сталою демократичною традицією є водночас результатом тривалого інституційного розвитку і предметом постійного оновлення в контексті новітніх політичних, соціальних і технологічних викликів. У XXI столітті спостерігається як збереження

класичних моделей опозиційної діяльності, так і трансформація форм і методів політичного протистояння. Це зумовлює потребу в комплексному аналізі поточного стану опозиції в сучасних демократіях.

На початку варто відзначити, що в класичних демократичних державах — таких як Велика Британія, Франція, Німеччина, Канада, США — опозиція виконує цілий спектр системоутворюючих функцій: контроль над владою, експертно-аналітична оцінка урядової політики, пропозиція альтернативних рішень, репрезентація меншин і громадських інтересів, політична освіта виборців. Її діяльність є не лише необхідною умовою політичного плюралізму, але й важливим елементом політичної легітимації — саме через наявність сильних опозиційних голосів суспільство визнає демократичний процес як чесний і конкурентний. У цих державах опозиція має інституційні гарантії: від спеціальних законодавчих норм до процедур доступу до ЗМІ, державного фінансування партій, рівного права на участь у виборчому процесі.

Разом з тим, сучасна опозиція стикається з низкою викликів, які змінюють її функціонування. Одним із них є загальна криза довіри до політичних інституцій, що вразила навіть усталені демократії. Виборці дедалі частіше розчаровуються як у діючій владі, так і в традиційних опозиційних партіях. Це створює вакуум довіри, який заповнюють нові, нетрадиційні політичні актори — популісти, лідери протестних рухів, харизматичні особистості, що апелюють до «волі народу», але часто не мають чіткої ідеологічної програми або не визнають інституційних обмежень.

У низці країн демократична опозиція зазнає конкуренції з боку радикальних сил, що претендують на опозиційний статус, однак не поділяють демократичних цінностей. Наприклад, у Франції Національне об'єднання Марін Ле Пен, попри участь у демократичних процедурах, часто висловлює позиції, які перебувають на межі демократичного дискурсу. У Німеччині «Альтернатива для Німеччини» (AfD) постала як антисистемна сила, що критикує політику традиційних партій, але водночас поширює ксенофобські та євроскептичні наративи. У таких умовах виникає питання про межі легітимності опозиції:

наскільки допустимим є представництво сил, які використовують демократичні інструменти для просування недемократичних цілей [31, с.81].

З іншого боку, у країнах англосаксонської традиції політична опозиція зберігає потужну інституційну основу. У Великобританії лідер опозиції має офіційний статус і користується низкою привілеїв, включно з державним фінансуванням, постійним доступом до розвідувальної інформації, правом на визначені виступи в парламенті. Опозиція формує так званий тіньовий кабінет — групу політиків, які, будучи в опозиції, імітують структуру чинного уряду та готуються до взяття влади. Така модель дозволяє опозиції не лише критикувати, але й демонструвати готовність до відповідальності, що посилює її політичну вагу [30, с.13].

У Сполучених Штатах Америки політична опозиція, як правило, представлена однією з двох головних партій, які чергуються при владі. Через президентську форму правління та відсутність формального інституту «опозиції» в парламентському сенсі, роль опозиції тут виконує партія, яка не контролює Білий дім. Проте вона може мати більшість у Конгресі, що дозволяє ефективно блокувати ініціативи виконавчої влади. Такий баланс створює специфічну динаміку, в якій опозиція більше діє через законодавчі інструменти та публічні кампанії. Останні десятиліття показали зростання конфронтаційності між республіканцями та демократами, що часто ускладнює досягнення компромісів, але водночас демонструє життєздатність опозиційних механізмів навіть у ситуаціях політичної поляризації.

Цифрова трансформація суспільства стала новим викликом і водночас ресурсом для політичної опозиції. Соціальні мережі дозволяють опозиційним силам оперативно доносити свої меседжі до виборців, обходячи традиційні ЗМІ, що нерідко контролюються або симпатизують владі. Водночас цифрові платформи сприяють фрагментації публічного простору, посиленню емоційного забарвлення політичної риторики, поширенню фейкових новин і маніпуляцій. Сучасна опозиція, особливо та, що орієнтується на молодь і прогресивний електорат, активно використовує TikTok, Instagram, YouTube, Telegram-канали

для мобілізації своїх прихильників. Однак разом із цим зростає ризик зниження рівня політичної відповідальності — гасла та візуальні ефекти витісняють змістовні програми та стратегічні бачення [13, с.51].

Окрему увагу в аналізі сучасного стану опозиції заслуговує її роль у періоди політичної чи соціальної кризи. Опозиція нерідко стає рупором протестних настроїв, акумулює невдоволення громадян і трансформує його у легальні форми політичної дії. Під час пандемії COVID-19 у багатьох країнах саме опозиційні партії були тими, хто критикував політику уряду щодо карантину, вакцинації, економічної підтримки. У деяких випадках це сприяло посиленню демократичного контролю над владою, в інших — призводило до розпалювання недовіри й посилення радикалізму. Отже, поведінка опозиції в кризових ситуаціях має велике значення для збереження політичної стабільності та довіри до держави, за Бабич С.В. та Тихончук Л.Х. [6, с.44].

Ще однією особливістю сучасної опозиції є її гнучкість і відкритість до коаліцій. У багатьох демократичних державах партії, які перебувають в опозиції, об'єднують зусилля навколо конкретних кампаній або ініціатив, не зважаючи на ідеологічні відмінності. Це може бути тимчасова співпраця проти непопулярної реформи, кампанія за прозорі вибори, боротьба з корупцією тощо. Така «функціональна опозиція» демонструє вміння політичних сил долати вузькопартійні інтереси заради ширших демократичних цілей. Однак водночас існує ризик втрати чіткого ідеологічного профілю та зміщення акцентів з довгострокових програм на короткотермінову вигоду.

У висновку, сучасне становище політичної опозиції в країнах з демократичним режимом є складним і суперечливим. З одного боку, опозиція залишається центральною інституцією політичного процесу, без якої неможливе функціонування демократії. Вона виконує контрольну, представницьку, мобілізаційну функції, пропонує альтернативи й забезпечує змінюваність влади. З іншого боку, вона перебуває під тиском глобальних і внутрішніх змін — зниження довіри до партій, зростання популізму, цифрових трансформацій, конфлікту між традиційними та новими політичними форматами. Від здатності

опозиції адаптуватися до цих умов, зберігаючи при цьому свою демократичну сутність, залежить не лише її політична ефективність, а й якість демократії загалом.

2.3. Практика політичної опозиції в країнах з різними типами демократії (Велика Британія, Франція)

Політична опозиція в країнах із усталеними демократичними традиціями функціонує в межах конкретних інституційних рамок, які визначають не лише її формальне становище, але й стратегічну поведінку. Порівняння досвіду двох демократичних держав — Великої Британії та Франції — дозволяє виявити, як різні типи демократії впливають на структуру, роль і ефективність опозиційних сил. Велика Британія є класичним прикладом парламентської демократії з мажоритарною виборчою системою та глибоко вкоріненою традицією «тіньового уряду». Франція, натомість, демонструє модель змішаної президентсько-парламентської республіки, в якій політична опозиція взаємодіє не лише з парламентом, а й безпосередньо з потужною президентською владою.

У Великій Британії опозиція займає чітко визначене місце в структурі політичної системи. Відповідно до конституційної традиції, офіційна парламентська опозиція визнається як невід’ємна частина демократичного механізму, що гарантує баланс інтересів, відкритість влади та політичну відповідальність. Інститут лідера опозиції має чітко окреслений правовий статус, а найбільша опозиційна партія формує так званий «тіньовий кабінет», у якому кожен представник опозиції виконує роль відповідного урядового міністра. Така модель дозволяє зберігати постійний політичний діалог, готувати альтернативні рішення і демонструвати суспільству здатність опозиції до відповідального управління [30, с.15].

Опозиція в британському парламенті активно користується інструментами парламентського контролю. Вона має гарантований час для запитань до прем’єр-міністра (Prime Minister’s Questions), спеціальні дні для внесення власних

ініціатив (Opposition Days), а також право на участь у ключових парламентських комітетах. Ці інструменти дозволяють опозиції не лише критикувати уряд, а й впливати на формування політичного порядку денного. Більше того, у британській політичній культурі опозиція вважається не тимчасовою меншістю, а потенційною більшістю — майбутньою владою, що у будь-який момент може отримати мандат керувати країною. Попри стабільність інституційного статусу, британська опозиція також стикається з викликами. Одним із них є вплив мажоритарної виборчої системи, яка сприяє домінуванню двох великих партій — Консервативної та Лейбористської. Менші опозиційні сили, зокрема Ліберальні демократи або Партія зелених, часто мають обмежене представництво в парламенті, що звужує спектр політичного плюралізму. Крім того, інтенсивна поляризація, зокрема у періоди таких криз, як Brexit, посилює конфліктність політичного дискурсу, іноді ускладнюючи конструктивну співпрацю між опозицією та урядом, за Митрощенко В.І. [27, с.115].

Французька модель, хоч і має елементи парламентської демократії, суттєво відрізняється від британської в силу сильного президентського елементу. Конституція П'ятої республіки, ухвалена 1958 року, встановила домінування президента як головної фігури виконавчої влади. Президент Франції має значні повноваження: він призначає прем'єр-міністра, може розпускати Національні збори, скликає референдуми та виступає як гарант національної єдності. У такій системі політична опозиція мусить реагувати не лише на парламентську більшість, а й на президента, що ускладнює її стратегічну поведінку [17, с.73].

Національні збори — нижня палата парламенту — є головною ареною для діяльності опозиції у Франції. Тут опозиційні партії мають право на законодавчу ініціативу, внесення поправок, участь у дебатах і комітетах. Однак мажоритарна виборча система у два тури часто призводить до домінування однієї політичної сили, що зменшує вплив меншості на ухвалення рішень. Для прикладу, у 2017 році партія президента Емманюеля Макрона «Вперед, Республіко!» отримала абсолютну більшість у парламенті, що суттєво обмежило опозиційні можливості контролю та впливу. Проте у 2022 році, втративши цю більшість, президентська

партія була змушена співпрацювати з різними політичними групами, що надало опозиції нові шанси для активної участі у формуванні політики, за Остапець Ю. [33, с.11].

Французька політична опозиція є багатопартійною й ідеологічно розмаїтою. Ліві, центристи, праві, радикальні й екологічні сили мають свої фракції в парламенті, медіаплатформи та сильних лідерів. Це забезпечує високий рівень представництва різних суспільних груп, але водночас ускладнює формування єдиної опозиційної стратегії. Важливим каналом опозиційної активності є вуличні протести, страйки, громадянська непокоря — форми політичної дії, які глибоко вкорінені у французькій політичній культурі. Опозиція у Франції часто виходить за межі парламентських дебатів, мобілізуючи суспільство через соціальні рухи, як це було під час протестів «жовтих жилетів» чи пенсійної реформи. Попри інституційну слабкість у порівнянні з британською системою, французька опозиція здатна ефективно використовувати медійний простір, політичну символіку й силу публічного протесту. У той час як у Великій Британії опозиція є інституційно зосередженою і структурованою, у Франції вона частіше набуває фрагментованого, динамічного та мобілізаційного характеру. Це пов'язано з особливостями політичної культури, в якій акцент зроблено на прямій участі громадян, публічному виклику владі, а не лише парламентських інструментах.

Ще однією особливістю французької опозиції є роль інтелектуалів і громадських діячів. Політичні дебати часто відбуваються на рівні філософських, культурних і ціннісних протиставлень, що формують глибину дискурсу. Опозиція у Франції не обмежується лише критикою соціально-економічної політики, вона активно бере участь у формуванні візії майбутнього держави, обговоренні питань національної ідентичності, ролі релігії, міграції, секуляризму. Порівняльний аналіз практики політичної опозиції у Великій Британії та Франції демонструє, що тип демократії безпосередньо впливає на характер опозиційної діяльності. У парламентських системах з розвиненою партійною дисципліною, таких як британська, опозиція є структурованою,

передбачуваною і чітко інтегрованою в систему влади. У напівпрезидентських системах, як французька, вона часто діє в умовах сильного виконавчого центру, але має ширший простір для позапарламентських форм впливу. Ці відмінності свідчать про адаптивність інституту опозиції до політичного середовища, водночас підкреслюючи універсальне значення опозиції як гаранта демократії, незалежно від форми правління.

У підсумку, досвід Великої Британії та Франції ілюструє, що успішне функціонування політичної опозиції залежить не лише від формальних процедур, але й від політичної культури, рівня розвитку громадянського суспільства, готовності влади до діалогу й відкритості політичної системи до конкуренції. В обох країнах опозиція залишається важливим індикатором демократичного здоров'я, а її здатність впливати на порядок денний, формувати альтернативу й здійснювати контроль за владою — ключовими критеріями її ефективності.

РОЗДІЛ 3

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА СУЧАСНА ПОЛІТИЧНА ОПОЗИЦІЯ В УКРАЇНІ

3.1. Формування та роль політичної опозиції в Україні після незалежності

Процес формування політичної опозиції в Україні після здобуття незалежності у 1991 році є складним, багаторівневим і суперечливим явищем, що відображає не лише трансформацію політичної системи, а й глибші зрушення в суспільстві, ідентичностях та світоглядах громадян. На відміну від західних демократій, де інститут опозиції мав історичне коріння та був чітко структурований у рамках парламентаризму, в Україні він поставав у специфічному контексті пострадянського політичного простору, де відсутність демократичної традиції поєднувалася з викликами державотворення, формуванням нової політичної еліти та економічними кризами.

Після проголошення незалежності політична система України почала будуватися на засадах багатопартійності та поділу влади. Конституційно було закріплено право на політичну конкуренцію, свободу слова, об'єднань та участь у виборах. Проте реальна структура опозиції формувалася повільно та нерівномірно. У перші роки незалежності більшість колишніх комуністичних функціонерів зберегли свій вплив, реінкарнувавшись у нових політичних утвореннях, які часто позиціонували себе як центристські або прагматичні. На цьому тлі опозиція в класичному розумінні — як усталена сила, що має ідеологічну базу, послідовну програму та стабільне електоральне ядро — ще не сформувалася. У першій половині 1990-х років політичне поле України було фрагментованим. Опозиційні сили були представлені переважно ідеологічно мотивованими, але структурно слабкими партіями — зокрема націонал-демократичного, ліберального чи соціалістичного спрямування. Вони часто не мали достатнього ресурсного забезпечення або організаційного потенціалу, аби

ефективно протистояти провладним елітам. У цей період опозиція формувалась, здебільшого, не як альтернатива чинній владі у межах конституційної конкуренції, а як частина ширшого дисидентського, посттоталітарного протесту, спрямованого на декомунізацію, відновлення історичної пам'яті, захист мови та культури, за Косьмій В.Р. [19, с.43].

Суттєвий поворот у розвитку політичної опозиції відбувся після президентських виборів 1994 року, коли до влади прийшов Леонід Кучма. Під час його каденції сформувалися перші реальні центри опозиційної активності, які почали об'єднуватися навколо критики президентського авторитаризму, олігархічних практик та обмеження свободи слова. Одним із важливих етапів у становленні політичної опозиції стало створення у 2000 році руху «Україна без Кучми» — громадянської кампанії, яка вперше об'єднала різні опозиційні сили, включно з націоналістами, соціалістами, лібералами, та вивела їх на вулиці. Цей рух заклав підвалини нової моделі опозиційної політики, яка включала не лише парламентську боротьбу, а й протестну мобілізацію громадянського суспільства.

Руденко А.А. пояснює, що подальшим каталізатором розвитку опозиції стала Помаранчева революція 2004 року. У ній опозиційні сили, зокрема блок Віктора Ющенка «Наша Україна», змогли мобілізувати значну частину суспільства навколо ідеї чесних виборів, верховенства права, європейської інтеграції та боротьби з корупцією. Вперше в історії незалежної України політична опозиція не лише виграла вибори, а й здійснила мирну зміну влади, що стало символом громадянської зрілості та здатності опозиції бути рушієм демократичних змін. Водночас подальше розчарування в результатах реформ, конфлікти між колишніми союзниками (Ющенко та Тимошенко), фрагментація політичного простору засвідчили, що формування зрілої опозиційної культури в Україні ще далеке від завершення. У наступні роки, особливо в період президентства Віктора Януковича (2010–2014), опозиція знову опинилася в позиції політичної меншості, яка перебувала під значним тиском з боку влади. В цей період було зафіксовано обмеження політичних свобод, тиск на ЗМІ, переслідування опозиційних лідерів, зокрема Юлії Тимошенко. Проте навіть в

умовах згорання демократичних практик опозиція не зникла — вона трансформувалася, вийшла за межі парламенту й знову активізувала протестний потенціал суспільства. Цей процес досяг апогею під час Революції Гідності 2013–2014 років, коли опозиційні політики, громадські активісти та незалежні ЗМІ спільно протистояли спробам узурпації влади [35, с.163,165].

Як зазначає Козяр К., після зміни влади внаслідок Революції Гідності політична опозиція в Україні почала діяти в нових умовах. У 2014–2019 роках, під час президентства Петра Порошенка, сформувалась нова конфігурація політичного спектра. Опозиція набувала чіткішого ідеологічного оформлення: з одного боку — проєвропейські, реформаторські сили, з іншого — проросійські партії, що зберегли вплив на окремі регіони та медіа. Попри наявність багатопартійності, ефективність опозиції часто обмежувалася олігархічним впливом на політичний процес, відсутністю глибоких програмних відмінностей і низьким рівнем міжпартійної довіри [16, с.190].

На новому етапі, після виборів 2019 року та приходу до влади Володимира Зеленського, політична опозиція опинилася перед новими викликами. Радикальне оновлення парламенту, зростання ролі соціальних мереж, популярність антисистемної риторики зруйнували традиційні схеми опозиційного протистояння. Водночас в опозиції опинилися як колишні правлячі еліти (зокрема «Європейська солідарність»), так і проросійські сили, які дедалі більше втрачали підтримку внаслідок російської агресії. Політична опозиція в Україні набула багатошарової структури, поєднуючи парламентські, позапарламентські, громадянські й медійні платформи, а її діяльність стала більш мережевою, фрагментованою та контекстуальною, за Остапець Ю. та Ільтьо г. [32, с.167]. В умовах повномасштабної війни, розпочатої Росією в 2022 році, політична опозиція в Україні постала перед новим, безпрецедентним викликом. Потреба у внутрішній єдності, мобілізації ресурсів, концентрації влади для забезпечення обороноздатності країни призвела до тимчасового послаблення опозиційної активності. Багато опозиційних партій підтримали дії влади, утворилася умовна «коаліція національної єдності». Водночас

демократичні механізми контролю, критики й альтернативи залишаються актуальними — саме в надзвичайних умовах вони демонструють свою значущість як інструменти запобігання концентрації влади й авторитарним відхиленням.

Політична опозиція як інституція є одним із ключових елементів функціонування демократичного суспільства. Її наявність, активність і вплив на політичний процес виступають маркером рівня демократичної культури, ефективності механізмів розподілу влади, а також готовності держави до відкритого політичного діалогу. В українському контексті політична опозиція формувалася в умовах пострадянського переходу, тому її роль у демократичних процесах була й залишається суперечливою, фрагментарною, але водночас визначальною для розуміння динаміки політичної еволюції країни.

Із перших років незалежності опозиція в Україні виконувала декілька ключових функцій, хоча далеко не завжди в межах усталених демократичних норм. Однією з головних ролей опозиції була критика влади, протистояння авторитарним тенденціям та інституційному закріпленню президентської надмірної влади. Особливо яскраво це проявилось під час президентства Леоніда Кучми, коли опозиція — попри обмеженість у доступі до медіа, ресурси та адміністративні важелі — стала платформою суспільного спротиву, захисту свободи слова й політичної альтернативи. Завдяки діяльності опозиційних партій, громадських рухів, незалежних ЗМІ стало можливим створення публічного простору, де формувались альтернативні політичні смисли та вимоги до влади, за Шумейко З.Г. [38, с.47].

Значний внесок у демократизацію українського суспільства опозиція зробила в контексті виборчих процесів. Саме завдяки опозиційним силам, які виявляли порушення, оскаржували результати, мобілізували міжнародну підтримку, стало можливим проведення повторного голосування на президентських виборах 2004 року, що завершилися перемогою демократичних сил. Таким чином, опозиція виконала важливу функцію захисту виборчого суверенітету народу, виступивши не лише в ролі парламентської меншості, а як

повноцінний механізм електорального контролю. Помаранчева революція стала символом не лише протесту проти фальсифікацій, але й прикладом того, як політична опозиція може реалізовувати народний запит на зміну політичного курсу мирним і легітимним шляхом, за Махно Ю. [24, с.135].

Однак роль опозиції в демократичних процесах України не обмежується лише періодами гострої політичної кризи. У міжреволюційні періоди опозиція часто відігравала конструктивну роль у процесі законотворчості, парламентських дебатах, формуванні суспільної думки. Наприклад, у період 2006–2007 років, коли Україна переживала політичну кризу через суперечності між президентом та парламентською більшістю, саме опозиційні фракції ініціювали важливі публічні дискусії щодо розподілу повноважень, політичної відповідальності та ролі Конституційного Суду. Вони змогли актуалізувати теми, які були замовчувані владою, і, хоча не завжди ефективно реалізовували свої ініціативи, сприяли збереженню політичного балансу. Водночас не можна оминати і тих періодів, коли опозиція демонструвала деструктивні форми поведінки, що гальмували демократичний розвиток. В умовах слабкої партійної ідентичності, ідеологічної невизначеності та персоналізації політики опозиція іноді зводила свою діяльність до тактики «проти всього», не пропонуючи реальних альтернатив чи рішень. Блокування парламентської трибуни, бойкоти голосувань, постійне апелювання до вуличної мобілізації могли мати ситуативний ефект, але водночас знижували довіру громадян до політичних інститутів загалом. У деяких випадках опозиція ставала елементом політичної нестабільності, коли інституційна конкуренція замінювалася політичною ворожнечею, а публічний дискурс — популізмом.

Однак ключовим етапом, що знову актуалізував роль опозиції у захисті демократії, стала Революція Гідності. У цей період опозиція — попри внутрішні суперечності — відіграла визначальну роль у мобілізації громадськості проти авторитарного розвороту режиму Віктора Януковича. Успішна взаємодія парламентських фракцій, громадянського суспільства та незалежних медіа засвідчила, що в умовах загрози демократії опозиція здатна стати ядром

загальнонаціонального спротиву, об'єднати різні ідеологічні сили навколо спільної цілі — збереження конституційного ладу, прав і свобод. Варто зазначити, що саме опозиція виступила ініціатором багатьох реформ — від очищення влади до прозорості у фінансуванні партій, що стало частиною ширшого процесу інституційного оновлення країни.

У подальший період, уже після Революції Гідності, роль опозиції трансформувалася відповідно до нових викликів. З одного боку, вона знову отримала доступ до парламентських інструментів впливу, включаючи участь у комітетах, формування альтернативних законопроектів, медійну присутність. З іншого — зросла поляризація між владою й опозицією, а також між різними опозиційними таборами. В умовах зовнішньої агресії та гібридної війни опозиція постала перед новими моральними та політичними викликами: як критикувати владу, не підігруючи ворогу; як зберегти опозиційність, не руйнуючи єдності країни. Ці дилеми стали визначальними для сучасного опозиційного дискурсу, який повинен шукати баланс між національними інтересами й політичним змаганням.

За Музиченко Г.В., у нових умовах війни, що розпочалася з повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році, роль опозиції у демократичних процесах України набула особливого значення. З одного боку, опозиційні сили були змушені тимчасово згорнути активну публічну критику на користь об'єднання зусиль навколо національного спротиву. З іншого — саме в умовах війни критично важливо зберігати дієвість парламентського контролю, забезпечувати прозорість ухвалення рішень, захищати права громадян та обмежувати ризики авторитарного дрейфу. Навіть за умов воєнного стану політична опозиція не втратила свого значення: вона продовжує артикулювати суспільні запити, ставити незручні питання владі, наполягати на реформуванні системи управління, боротьбі з корупцією та демократичній підзвітності [29, с.64].

Загалом, процес формування політичної опозиції в Україні після 1991 року був складним і хвилеподібним, з чергуванням періодів відкритості й тиску,

активності й демобілізації, структурованості й хаотичності. Опозиція постійно трансформувалась під впливом змін у політичному режимі, громадських очікуваннях, зовнішньополітичному контексті. Сьогодні вона є невід'ємною частиною демократичного ландшафту України, хоча й залишається під впливом численних факторів — від військового стану до медійної поляризації. Попри всі труднощі, її наявність, еволюція та потенціал засвідчують поступовий розвиток політичної культури, а також незворотність демократичного шляху України. Політична опозиція в Україні відіграє складну, але вкрай важливу роль у демократичних процесах. Вона була і залишається не лише інструментом політичної конкуренції, але й механізмом захисту громадянських прав, конституційного порядку та європейського курсу країни. Водночас ефективність цієї ролі значною мірою залежить від глибини демократичної культури, зрілості політичних еліт, рівня довіри громадян і сили громадянського суспільства. Саме тому розвиток відповідальної, конструктивної й інституційно зміцненої опозиції є не лише питанням політичного балансу, а й однією з умов стійкого демократичного розвитку України.

3.2. Сучасна політична опозиція в Україні: тенденції та виклики

Становлення й розвиток сучасної політичної опозиції в Україні є процесом, що безпосередньо залежить від загального рівня демократизації, політичної культури, якості інституцій та актуального контексту безпекових загроз. Упродовж останніх років, особливо після початку повномасштабної агресії російської федерації у 2022 році, опозиційна діяльність в Україні зазнала суттєвих трансформацій. В умовах війни, загальної мобілізації суспільства й високої політичної консолідації, опозиція виявилася змушеною шукати нові форми діяльності, адаптуватися до умов національної єдності, але водночас зберігати свою функцію критичного альтернативного голосу.

Однією з ключових тенденцій у сучасному опозиційному середовищі є зміна традиційної структурної архітектури політичної опозиції. Якщо в

минулому опозиція репрезентувалася передусім парламентськими фракціями та політичними партіями зі стабільною електоральною базою, то сьогодні її контури стали більш розмитими. Частина політичних сил, які перебували в опозиції до владної більшості, після початку війни фактично згорнули публічну активність або перейшли до умовної «національної коаліції». Інші — зокрема проросійські партії — були заборонені рішеннями РНБО й судів як такі, що загрожують державному суверенітету та територіальній цілісності. Такий радикальний злам означає перезавантаження самого поняття опозиції в українському політичному ландшафті.

У нових умовах опозиція набуває радше характеру ситуативного, ніж стабільного політичного явища. Опозиційність тепер може формуватися не стільки на базі партійної ідентичності, скільки на ґрунті критики окремих рішень влади, урядової політики, управлінських помилок чи брак комунікації з громадськістю. Часто ця критика лунає не від лідерів парламентських фракцій, а з боку представників громадянського суспільства, аналітичних центрів, журналістів-розслідувачів, волонтерських ініціатив та військових експертів. Таким чином, традиційна модель опозиції як структурованої парламентської сили, яка пропонує альтернативний курс розвитку, дедалі більше поступається моделі гібридної, фрагментованої, горизонтальної опозиційності [37, с.23].

Важливою характеристикою сучасної української опозиції є її залежність від суспільного настрою й зовнішньої ситуації. У перші місяці повномасштабного вторгнення, коли національна єдність була пріоритетом, відкриту критику дій влади суспільство переважно не схвалювало. Опозиція, зокрема фракції «Європейська солідарність» і «Батьківщина», уникала конфронтаційного тону, обмежуючись точковими зауваженнями щодо економічної політики, призначень у сфері оборони або комунікаційної стратегії. Проте з часом, на тлі зростання очікувань суспільства, втоми від війни й занепокоєння щодо прозорості управлінських рішень, опозиція почала активніше порушувати проблемні питання — зокрема корупції, ефективності витрачання бюджету, реформ у сфері правосуддя та оборони.

Сучасна політична опозиція в Україні також функціонує в умовах надзвичайно складної інформаційної екосистеми. З одного боку, вона має доступ до цифрових платформ, соціальних мереж і незалежних онлайн-ЗМІ, що дає змогу оперативно доносити свої позиції до широкої аудиторії, обходячи традиційні телеканали, які в умовах об'єднаного телемарафону значною мірою відтворюють офіційний порядок денний. З іншого боку, опозиційні заяви можуть сприйматися як потенційно небезпечні або навіть ворожі, якщо вони викликають сумнів у здатності держави ефективно протидіяти зовнішнім загрозам. У таких умовах опозиція має обмежене поле для маневру: будь-яке критичне слово повинно бути ретельно зваженим, щоб не втратити довіру громадян і не потрапити під хвилю дискредитації.

Ще одним викликом для опозиції є нерівні стартові умови участі у політичному процесі. Хоча формально демократичні процедури залишаються чинними, реальна конкуренція обмежується доступом до інформаційних ресурсів, фінансуванням, впливом силових структур і загальним домінуванням виконавчої влади в умовах воєнного стану. Опозиційним силам важко здійснювати системну парламентську роботу або готуватися до наступних виборів, оскільки немає чіткого графіка електоральних кампаній, а частина політичних процесів відбувається в закритому режимі. Це породжує новий тип опозиції — очікувальної, яка зберігає дистанцію, накопичує потенціал, але не має змоги повною мірою реалізувати себе в політичній боротьбі [18, с.169].

Попри всі ці труднощі, сучасна опозиція відіграє важливу роль у збереженні політичного плюралізму та демократичного ядра української державності. Її участь у парламентських дебатах, контроль за використанням бюджетних коштів, ініціативи щодо удосконалення законодавства та захист прав громадян мають стратегічне значення. Ба більше, опозиція стає каталізатором публічної дискусії про післявоєнний устрій України, майбутню модель державного управління, механізми реінтеграції звільнених територій і гарантії політичної відповідальності в умовах відбудови. Саме опозиційні голоси дедалі частіше порушують питання інституційної реформи, модернізації політичної

системи, подолання «ручного управління» та запровадження системних антикорупційних механізмів.

Сучасний етап розвитку політичної системи України визначається складними безпековими, політичними та соціально-економічними викликами, що створює нові умови для діяльності політичної опозиції. В умовах воєнного стану та необхідності національної консолідації опозиція змушена адаптуватися до нових обставин, водночас зберігаючи свою функцію як демократичного інституту контролю та альтернативи. Важливість опозиції як елементу демократичного балансу вимагає від держави проведення низки реформ, спрямованих на її інституційне зміцнення, зокрема в напрямку правового захисту, посилення доступу до медіа та забезпечення рівноправної участі у політичному процесі.

Одним із ключових напрямів удосконалення інституту опозиції є його чітка правова регламентація. В Україні відсутній спеціальний закон, який би визначав статус політичної опозиції, її права та обов'язки, а також механізми контролю та відповідальності. Впровадження окремого закону «Про політичну опозицію» сприятиме інституціоналізації опозиції як легітимної політичної сили та гарантуватиме її представникам право на доступ до інформації, участь у законотворчому процесі та захист від політичного переслідування. Зокрема, закон має передбачити механізми створення «тіньового уряду», формування альтернативних законодавчих ініціатив, право на запити до урядових органів, а також участь у формуванні порядку денного парламенту.

Ще одним важливим аспектом є реформування інформаційного простору, що має на меті забезпечення рівних умов для висвітлення позиції опозиції у державних та приватних ЗМІ. Сьогодні домінування провладної риторики в умовах воєнного стану обмежує можливості для публічного представлення альтернативних позицій. Запровадження квот для виступів опозиційних політиків, регулярних дебатів, а також забезпечення рівного доступу до державних телеканалів сприятиме розширенню політичного дискурсу та підвищенню політичної культури громадян. Важливою складовою також є

створення онлайн-платформ для публічного обговорення законодавчих ініціатив, де опозиційні сили могли б презентувати свої пропозиції та коментувати урядові рішення.

З метою підвищення ефективності діяльності опозиції необхідно вдосконалити систему контролю за бюджетними та фінансовими витратами. В умовах зростання обсягів військових та гуманітарних ресурсів, ризик корупційних зловживань значно підвищується. Запровадження обов'язкової участі опозиційних представників у бюджетних комітетах, спеціальних слідчих комісіях з питань витрачання державних коштів дозволить посилити контроль над прозорістю урядових дій. Крім того, доцільно запровадити систему публічних звітів про витрати бюджетних коштів із регулярним моніторингом та аудитом, до яких залучатимуться незалежні експерти та представники опозиційних сил.

Окремої уваги заслуговує розвиток громадянського суспільства як основи для формування нової генерації опозиційних лідерів та зміцнення демократичної культури. Політична освіта має стати невід'ємною складовою навчальних програм як у вищих навчальних закладах, так і у рамках громадських ініціатив. Залучення громадян до обговорення законодавчих ініціатив, проведення громадських слухань, створення платформ для публічних дебатів між владою та опозицією сприятиме розвитку критичного мислення, підвищенню політичної обізнаності та формуванню демократичного середовища.

Зважаючи на міжнародний досвід, доцільним є запровадження інституту «тіньового уряду» як елементу системної політичної конкуренції. Така практика дозволить опозиційним силам не лише критикувати дії уряду, а й демонструвати власну готовність до виконання владних повноважень, пропонуючи конкретні альтернативні програми дій. Задля уникнення популізму та політичних маніпуляцій, доцільно створити систему оцінки ефективності діяльності «тіньового уряду», зокрема через громадську експертизу та залучення незалежних аналітичних центрів.

На тлі війни та кризових явищ особливого значення набуває забезпечення інституційних прав опозиції у надзвичайних ситуаціях. В умовах воєнного стану певні обмеження політичної діяльності є виправданими, однак важливо, щоб ці обмеження були тимчасовими та обґрунтованими. Для цього доцільно створити спеціальну комісію з моніторингу прав опозиції під час надзвичайних ситуацій, яка б фіксувала випадки перевищення владних повноважень, порушення свободи слова та політичних прав. Така комісія могла б також виступати посередником у конфліктних ситуаціях між владою та опозицією, забезпечуючи прозорість ухвалення рішень.

На завершення слід підкреслити, що політична опозиція в Україні сьогодні перебуває в пошуку нової ідентичності та нових форматів діяльності. Вона більше не може покладатися лише на традиційні парламентські важелі чи ідеологічну риторику минулих років. Від неї очікують глибоких відповідей на складні питання, здатності бачити ширше за межі політичного циклу, моральної відповідальності перед нацією, яка бореться за своє виживання та гідність. У цьому сенсі виклики, що постають перед опозицією, є водночас можливостями — шансом перетворитися з формального політичного гравця на активного учасника формування нової, справді демократичної моделі української державності. Удосконалення інституту політичної опозиції в Україні є комплексним завданням, що вимагає одночасного реформування правової бази, політичної культури, системи політичної освіти та механізмів контролю за діями уряду. Особлива увага має бути приділена захисту прав опозиції в умовах війни та поствоєнної відбудови, коли існує загроза надмірної концентрації влади та обмеження демократичних свобод. Водночас, формування конструктивної та відповідальної опозиції є необхідною умовою для стабільного розвитку політичної системи України, інтеграції до європейського політичного простору та зміцнення демократичних цінностей у суспільстві.

ВИСНОВКИ

1. У результаті аналізу теоретичних уявлень про політичну опозицію було встановлено, що вона є багатогранним явищем, яке охоплює інституційний, поведінковий та ідеологічний виміри. Опозиція проявляється як в офіційних політичних структурах, так і в громадянському суспільстві, набуваючи як формальних, так і неформальних форм. Її наявність у системі влади є індикатором демократичності державного устрою, адже лише за умов легітимності альтернативної позиції можна говорити про реальний політичний плюралізм. Класифікація типів опозиції засвідчила, що її роль змінюється залежно від політичного режиму, виборчої системи, партійної структури та рівня розвитку демократії. Розмежування між лояльною, радикальною, конструктивною та деструктивною опозицією дозволяє краще зрозуміти механізми її впливу на політичний процес. Таким чином, опозиція не є однорідним утворенням, а відображає широкий спектр суспільно-політичних запитів та ідеологічних орієнтирів.

2. Дослідження різних теоретичних підходів дало змогу окреслити основні рамки, в яких вивчається політична опозиція. Інституціональний підхід підкреслює її роль як складової механізму стримувань і противаг, тоді як структурно-функціональний фокусує увагу на функціях контролю, альтернативи та політичної участі. Психологічні, комунікативні та критичні підходи дозволяють побачити опозицію як елемент політичної культури, ідеологічного протистояння та публічного діалогу. Узагальнення зазначених парадигм демонструє, що для повного розуміння феномену опозиції необхідна міждисциплінарна перспектива. Теорії, які трактують опозицію як форму соціального конфлікту або як носія контргегемонічного дискурсу, доповнюють класичні концепції парламентаризму. Це дозволяє комплексно оцінити роль опозиції у забезпеченні демократичної стабільності, еволюції політичних режимів і оновленні еліт.

3. У підрозділі було обґрунтовано доцільність використання багаторівневої методології для аналізу політичної опозиції. Застосування макро-, мезо- і мікрополітичного підходів дозволяє враховувати як загальні закономірності, так і специфіку конкретних політичних контекстів. Особливу роль відіграють методи порівняльного аналізу, інституційного моделювання, кейс-стаді, контент-аналізу й елементів політичної психології. Методологія дослідження повинна враховувати не лише формальні аспекти існування опозиції, а й неформальні механізми впливу, такі як політичні комунікації, суспільні настрої та інформаційне середовище. У цьому контексті важливо поєднувати емпіричний і нормативний аналіз, що дозволяє оцінювати не тільки ефективність діяльності опозиції, а й відповідність її функціонування демократичним цінностям.

4. Історичний аналіз показав, що політична опозиція не завжди була визнаною складовою політичного життя. Її інституційне оформлення стало можливим лише з утвердженням принципів парламентаризму, розподілу влади та конституційного контролю. Від ранніх форм незгоди в монархічних державах до організованої парламентської опозиції в сучасних демократіях цей еволюційний шлях засвідчив поступове розширення політичних прав і свобод. Опозиція у демократичних режимах відіграла ключову роль у легітимації влади, контролі над її діяльністю та забезпеченні змінюваності політичних еліт. Історія опозиційного руху в Європі та світі підтверджує, що її наявність і ефективність є одними з головних критеріїв якості демократії. Разом з тим вона не є статичним явищем — її функції, легітимність і методи змінювались разом із трансформацією політичних систем.

5. У сучасних демократіях політична опозиція залишається основним інструментом політичного балансу та змагання ідей. Вона виконує важливі контрольні, програмні, мобілізаційні та представницькі функції. Водночас нові виклики — зростання популізму, інформаційні війни, криза довіри до партій — змінюють її структуру й методи діяльності. Цифрові платформи надають нові можливості, але водночас вимагають від опозиції високого рівня

відповідальності та стратегічності. Особливо важливою є здатність опозицій діяти конструктивно в умовах кризи — пандемій, безпекових загроз, економічних збурень. Саме у таких ситуаціях проявляється не лише їхня ідеологічна позиція, а й політична зрілість. Опозиція, яка здатна не лише критикувати, а й пропонувати, стає не противагою, а партнером у збереженні демократичного ладу та стабільності суспільства.

6. Порівняльний аналіз функціонування опозиції у Великій Британії та Франції дозволив виявити глибокий зв'язок між типом політичної системи та роллю опозиційних сил. У Великій Британії, де діє парламентська модель із мажоритарною виборчою системою, опозиція має чіткий статус і усталені механізми впливу, зокрема через «тіньовий уряд» і процедури парламентського контролю. Це забезпечує високу політичну передбачуваність і відповідальність опозиції. Французька модель, що поєднує президентські й парламентські елементи, характеризується меншою інституційною стабільністю опозиції, але водночас більшою гнучкістю у використанні позапарламентських форм впливу — страйків, протестів, громадянської мобілізації. Обидві моделі демонструють, що ефективна опозиція можлива за умови розвиненої політичної культури, поваги до прав меншості та відкритого політичного дискурсу.

7. Формування політичної опозиції в Україні після 1991 року проходило в умовах відсутності сталих демократичних інституцій, низького рівня політичної культури та домінування пострадянських управлінських практик. Упродовж перших років опозиція не мала стабільної організаційної структури чи достатніх ресурсів, але відіграла важливу роль у протидії авторитарним тенденціям. Її еволюція значною мірою була пов'язана з хвилями громадянської мобілізації — особливо під час Помаранчевої революції та Революції Гідності. Поступове зміцнення опозиції як політичної сили відбувалося паралельно із зростанням активності громадянського суспільства. Незважаючи на численні виклики, включно з тиском з боку влади, фрагментацією та популізмом, опозиція в Україні виконувала роль важливого коректора курсу держави, захисника демократичних

норм та інституцій. Її здатність до адаптації в умовах нестабільності стала ключем до її виживання і трансформації.

8. Українська політична опозиція була й залишається активним учасником демократичних трансформацій. Вона неодноразово виконувала роль ініціатора змін, артикулюючи суспільне невдоволення, захищаючи виборчі права та виступаючи проти узурпації влади. Виборчі кампанії, вуличні протести, парламентські ініціативи — усе це стало інструментами, за допомогою яких опозиція впливала на політичну динаміку. Разом із тим опозиція в Україні часто стикалася з ризиком деструктивності, коли замість конструктивної критики домінувала конфронтація або персоналізована боротьба. Це свідчить про необхідність подальшого розвитку інституційної культури, посилення програмності опозиційних сил і їхньої здатності не лише протидіяти, а й пропонувати. Тільки так опозиція зможе залишатися гарантом демократичного поступу.

9. Сучасна політична опозиція в Україні діє в унікальному історичному контексті — повномасштабної війни, високої політичної консолідації та потреби в національній єдності. У таких умовах її діяльність набуває обмеженого, але надзвичайно відповідального характеру. Опозиція змушена поєднувати підтримку державної єдності із функцією демократичного контролю та представництва суспільних інтересів. Серед основних викликів опозиції — обмеження парламентських процедур, ризику втрати автономії в медіапросторі, тиск суспільного очікування та складність планування політичного майбутнього. Водночас саме в таких складних умовах формується новий тип опозиційної політики — відповідальної, стратегічної та глибоко вкоріненої в ідеї публічного служіння. Її роль у майбутньому політичному порядку України лише зростатиме.

Узагальнюючи, проведене дослідження політичної опозиції як характеристики сучасної демократії дозволило глибоко проаналізувати її сутність, функції, типи та моделі діяльності в різних політичних системах. Було з'ясовано, що політична опозиція є не лише інституційним елементом демократії, а й соціальним і культурним явищем, яке відображає рівень

політичної свідомості, плюралізму та готовності до мирного змагання. У демократичних режимах опозиція виконує роль стримувального й коригуючого чинника, що сприяє стабільності та саморегуляції системи влади. Вивчення досвіду розвинених демократій, зокрема Великої Британії та Франції, продемонструвало різноманіття моделей опозиційної поведінки залежно від типу політичного режиму, виборчої системи й політичної культури. Порівняльний аналіз довів, що успішне функціонування опозиції можливе лише за умов поваги до прав меншості, незалежності медіа, дотримання процедур відкритості та взаємної відповідальності між владою й опозиційними силами. Водночас у кожному конкретному випадку опозиція набуває специфічних рис, пристосовуючись до національного контексту. Український досвід засвідчив важливість опозиції як каталізатора демократичних змін, арени суспільної мобілізації та чинника захисту конституційного ладу. Попри численні виклики — від політичної фрагментації до воєнного стану — опозиція зберігає свій потенціал бути партнером у творенні оновленої демократичної держави. Подальший розвиток політичної опозиції в Україні потребує зміцнення інституційної спроможності, підвищення політичної культури та глибшої інтеграції у процеси вироблення стратегічної політики національного масштабу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адлахович Я. Роль політичної опозиції в країнах Європи. *Соціально-політичні комунікації як чинник консолідації та демократизації українського суспільства : щорічн. наук. праць / відп. за вип. Т. В. Гончарук (Чолач). – Тернопіль : ЗУНУ. 2021. С. 159.*
2. Аманова М. Філософські погляди формування ліберально-демократичне уявлення про політичну опозицію. *Вісник українсько-туркменського культурно-освітнього центру. 2019. С. 23–25.*
3. Артішевський А.Е. Інституалізація парламентської опозиції в умовах системного конфлікту як чинник легітимізації політичної влади. *Гілея: науковий вісник. 2018. № 131. С. 354–356.*
4. Артішевський А.Е. Позапарламентська опозиція в умовах системного конфлікту. *Гілея: науковий вісник. 2017. № 122. С. 148–352.*
5. Артюх В. Грамші в соціальних науках: антропологія. URL: https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/57641312/Artiukh_Gramsci_v_sotsialny_kh_naukakh-libre.pdf?1540571578=&response-content-disposition=inline (дата звернення: 09.04.2025).
6. Бабич С. В., Тихончук Л. Х. Парламентський контроль під час пандемії COVID-19. Пандемія в Україні. *Bulletin National University of Water and Environmental Engineering. 2023. Т. 4, № 104. С. 36–56.*
7. Болотіна Є.В., Стешенко Н.Л., Бородай А.В. Інституційний метод аналізу політичної системи. *Регіональні студії: науковий збірник. 2023. № 32. С. 41–46.*
8. Бондар С.С, Запорожець М.О. Порівняльний аналіз політичної опозиції. *Державний устрій: особливості трансформації. 2015. С. 51–64.*
9. Бусленко В.В. Теоретичні аспекти взаємовідносин між владними структурами та політичною опозицією. *Політичне життя. 2016. № 1-2. С. 12–18.*

10. Веденєєв В.О. Логіка визначення сутнісних аспектів політичної відповідальності та критеріїв її виміру. *Наукові праці. Політологія*. 2018. Т. 314, № 302. С. 58–63.
11. Воробйов В.А. Комунікативний процес у політичному просторі: сутність та специфіка. «UChoice: 4P» *Ukrainian Choice: Public Policy, Politics, Psychology: матеріали II міждисциплінарної науково-практичної конференції*. 2016. С. 34–36.
12. Гончарук-Чолач Т. В., Джугла Н.В. Політична соціологія: *навчальний посібник*. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ», 2018. 250 с.
13. Губницька О. В. Соціальні мережі як інструмент політичної маніпуляції : *кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «бакалавр»* : спец. 052 «політологія». Миколаїв, 2023. 69 с.
14. Зінчина О.Б, Ляницька В.О. Політична опозиція в контексті українських реалій. *Місто. Культура. Цивілізація: матеріали VII міжнар. наук.-теорет. інтернет-конф.* 2017. С. 142–150.
15. Климончук В.Й. Передумови та інституціоналізація взаємовідносин влади і опозиції в країнах Центрально-Східної Європи (на прикладі країн вишеградської групи): досвід для України. *Політичне життя*. 2020. № 2. С. 12–18.
16. Козяр К. Політичні партії в Україні: до і після майдану. 2021. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/46721/1/Козяр%20К.pdf>.
17. Коломієць Л. С. Особливості політичної системи сучасної Франції. *Львів. нац. ун-т ім. Ів. Франка, Нац. аерокосм. ун-т ім. МЄ Жук. «Харків. авіац. ін-т», Нац. техн. ун-т України*, 2023. С. 73-74.
18. Копйова Д. Шляхи оптимізації функціонування політичної опозиції в Україні. *Соціально-гуманітарні виміри правової держави*. 2023. С.168-170.
19. Косьмій В. Р., Кобець Ю. В. Еволюція політичної опозиції України: трансформаційні виклики ХХІ ст. *Вісник наукових робіт молодих вчених*. 2019. С. 41–45.

20. Куліш Л, Воронянський О.В. Поняття політичної системи суспільства: теоретичний аспект. С. 29–36.
URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/32756/1/Zbirnyk_student_na_ukovykh_prats_kafedry_YuNESKO_Vyp_2_2020_13.pdf (дата звернення: 07.04.2025).
21. Кулсахатова Г. Типологія опозиції як політичного інституту. *Вісник українсько-туркменського культурно-освітнього центру*. 2019. С. 100–102.
22. Кучер А.М, Гоубінко А.В. Парламентська опозиція: зарубіжний досвід функціонування. *Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2020. С. 55–61.
23. Масловська О. М. Становлення поняття «політична опозиція» в зарубіжній та вітчизняній політико-правовій думці. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2012. № 3 (34). С. 73–79.
24. Махно Ю. Політична участь: сутність поняття та функції. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія*. 2024. № 17. С. 132–137.
25. Мельник В.М. Теоретична конструкція політичної антропології. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. 2016. № 113. С. 348–359.
26. Мироненко Т.О. До питання ефективності політичних рішень в умовах демократичних трансформацій. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2017. № 2. С. 23–30.
27. Митрощенко В.І. Трансформація партійної системи Великої Британії в умовах Brexit : дисертація на здобуття ступеня доктора філософії. Київ, 2023. 206 с.
28. Морарь М.В. Політична опозиція як невід’ємний елемент політичної системи суспільства. *Гілея: науковий вісник*. 2017. № 118. С. 323–326.
29. Музиченко Г. В. Діяльність політичних партій України в умовах війни. *Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів*. Одеса, 2024. С. 62–64.

30. Опозиція корисна для Вас. Досвід Великої Британії та пропозиції для України / І. Коліушко та ін. Київ, 2007. 36 с.
31. Остапенко Г. Ідеологічний порівняльний аналіз партій «Альтернативи для Німеччини» та «Національне об'єднання»: *курсова робота з політології*. Київ, 2024. 96 с.
32. Остапець Ю, Ільтьо Г. Вплив президентських і парламентських виборів 2019 року на акторний склад і конфігурацію партійної системи України. *Вісник львівського університету. Серія: Філософсько-політичні студії*. 2019. № 26. С. 159–169.
33. Остапець Ю. Характеристика партійного ландшафту країн Європейського Союзу за результатами парламентських виборів 2022 року. *Політичні партії і вибори : українські та світові практики : зб. ст. і тез за результатами міжнародної наукової конференції «Малі політичні партії та актори у політичному процесі на регіональному та локальному (субнаціональному) рівнях : Україна і світ» / ред.: Романюк А, Литвин В. 2023. Т. 7. С. 139–165.*
34. Очковський В.Ю. Трансформація політичних цінностей у сучасному українському суспільстві : *кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра*. Ніжин, 2021. 63 с.
35. Руденко А. А. Опозиція в умовах демократизації українського суспільства: особливості формування та перспективи розвитку. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*. 2019. Т. 2, № 12. С. 158–168.
36. Стогова О.В. Теорії політичної системи: нові підходи дослідження. *Збірка матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Модернізація соціогуманітарного простору: історичний досвід, виклики та перспективи»*. 2015. С. 260–263.
37. Шпраха А. І. Опозиція та її роль у політичному житті. *Молодий вчений*. 2024. С. 22–25.

38. Шумейко З. Г. Роль політичної опозиції у системі контролю за державною владою. *Молодий вчений*. 2023. С. 44–48.
39. Яковенко Н.Л. Британський досвід демократичної взаємодії влади та опозиції. *Проблеми всесвітньої історії*. 2017. Т. 1, № 3. С. 63–80.
40. Grégoire Webber. Loyal Opposition and the Political Constitution. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2017. Vol. 2, no. 37. P. 357–382.